

Ivana Spasić
Odeljenje za sociologiju
Filozofski fakultet
Univerzitet u Beogradu

Tamara Petrović
Beograd

Varijante „Treće Srbije“

Apstrakt: U radu se ispituju različite forme diskurzivnog konstruisanja „Treće Srbije“, koja se u savremenom javnom govoru u Srbiji nudi kao alternativa nekada ukorenjenoj podeli na „Prvu“ i „Drugu“ Srbiju. Uprkos jedinstvenom terminu, „Treća Srbija“ nije samo jedna već ih ima različitih. Svima im je, međutim, zajedničko eksplicitno apelovanje na prevazilaženje rascepa i krajnosti koji se percipiraju kao prenaplašeni, veštački i/ili udaljeni od realnih briga i interesa srpskog društva. U ovome je sadržana i jedna moralna pretenzija, jer se tvrdi da se nudi nešto bolje i ispravnije od pređašnje dihotomije. Različita lica „Treće Srbije“, njihove sličnosti i divergencije biće istraženi na osnovu analize korpusa tekstova iz štampe i periodike u kojima se ova sintagma javlja.

23

Ključne reči: Treća Srbija, Prva Srbija, Druga Srbija, simboličke podele, društveni rascepi, diskurs.

„Dve Srbije“ i njihova alternativa

Govoriti o „dve Srbije“ predstavlja već opšte mesto.¹ Prema uobičajenom razumevanju, iza ovih oznaka kriju se dva tabora, ili dva političko-vrednosna stanovišta, kao i odgovarajuće društvene grupacije koje ih nose, na koje je javnost u Srbiji već dugo podeljena. Podela vodi poreklo sa samog početka devedesetih godina, kada je, dok se rasplamsavao rat u bivšoj Jugoslaviji, a u Srbiji manje-više neprikosnoveno vladao Slobodan Milošević, grupa intelektualaca okupljena u netom osnovani Beogradski krug počela sebe da naziva „Drugom Srbijom“, iskazujući svoje protivljenje vladajućoj politici i vladajućoj ideološko-kulturnoj paradigmi. Godine 1992. izašla je zbirka govora održanih na sedmičnim protestnim okupljanjima, koja je svojim naslovom, *Druga Srbija*, ovekovečila ovaj termin (Čolović i Mimica /prir./ 1992; drugo izdanje Mimica /prir./ 2002). Njome se izražava želja „Druge Srbije“, koja sebe vidi kao građansku, kosmopolitsku, urbanu i kulturnu, protivnika rata i zločina, da se nedvosmisleno odvoji i distancira od „Prve Srbije“ – nacionalističke, autoritarne i primitivne, identifikovane s Miloševićevim režimom, koja sprovodi,

¹ Tekst predstavlja deo projekta „Politike društvenog pamćenja i nacionalnog identiteta“ (br. 179049) Instituta za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu, uz finansijsku podršku Ministarstva prosvete i nauke Republike Srbije.

podržava i opravdava zločine. Za samoidentifikacijom Druge Srbije sledilo je i prihvatanje ovih parnih izraza, zajedno sa manje-više konzistentnim krugom njihovih simboličkih značenja, i u široj javnosti.²

Posle 2000. godine, međutim, a naročito od sredine prve decenije XXI veka, figura „Treće Srbije“, kao alternative dominantnoj dvočlanoj podeli, postaje sve prisutnija u javnom govoru i, čini se, sve privlačnija kao retoričko stanovište. Pojava Treće Srbije predstavlja pokušaj da se načini korak dalje od podele koja se označava kao veštačka, neproductivna i elitistička. Nasuprot tome, Treća Srbija se želi pokazati kao ona „prava“, većinska Srbija. U tom svom pokušaju već je dospela i u srpsko izdanje Vikipedije:

Kao reakcija na podelu „Prve – i „Druge Srbije“, često se u intelektualnim krugovima i među kritičarima pojavljuje termin „Treća Srbija“ u koju se ubrajaju najveći broj građana, a koji ne žele vizije različitih Srbija, niti podelu koju smatraju veštačkom. („Druge Srbije“, internet)

24

Uvodni citat ukazuje na osnovne crte Treće Srbije, ali i ilustruje nejasnoće koje se često javljaju u vezi s njom. U kratkoj (i nedovršenoj) definiciji koju je dao anonimni urednik odrednice „Druge Srbije“, pored već pomenutih elemenata (reakcija na podelu, koja se odbacuje kao veštačka), za glasnogovornike Treće Srbije imenuju se intelektualci i kritičari. Međutim, suptilnom, ili nespretnom, formulacijom („u koju se ubrajaju“), izvorište ideje se seli iz elite u „najveći broj građana“. I zaista, Treća Srbija se u najrazrađenijim oblicima javlja u polemikama i tekstovima intelektualaca, političkih analitičara i komentatora, koji pretenduju da govore u ime građana, odnosno naroda. Kada se Treća Srbija gradi jezikom politike u užem smislu, u fokusu je pitanje razjedinjenosti političke zajednice i težnja nekom obliku „sabornosti“, nasuprot „veštačkim“ podelama i navodnoj rascepanosti. Međutim, u Treću Srbiju se ne upisuje samo to. U zavisnosti od konteksta i govornika, ona se može izgraditi na osnovu velikog broja različitih elemenata. Zbog toga se pre može govoriti o mnoštvu Trećih Srbija nego o jednoj jedinoj. Neke koriste prevashodno jezik kulture, neke socijalnih razlika, a neke – ideologije. Pozivi na izgradnju Treće Srbije dolaze sa različitih institucionalnih mesta i imaju različitu ciljanu publiku. Međutim, glavna arena u kojoj se sve to odvija jesu štampani mediji: *NIN*, *Vreme*, *Politika*, zatim časopis i internet portal NSPM, a polemike se dalje šire na radio emisiju „Peščanik“ i njihov sajt kao i na internet portal *e-novine*.

Cilj je ovoga teksta da, na osnovu korpusa tekstova koji referišu na „Treću Srbiju“, izvučenih iz uzorka štampanih i elektronskih medija posle 2000, a naročito od

² Osim zdravorazumskog, učesničkog znanja, o podeli na „dve Srbije“ na raspolaganju je i već solidna baza akademske literature. V. npr. Popov (prir.) 1996; Gordi 2001; Jansen 2005; Derić 2005; Ribić 2005; Naumović 2009; Živković 2011; Bilić 2012.

2006. godine naovamo,³ ispita različite osnove, načine i strategije konstruisanja Treće Srbije, kao i njenih pretpostavljenih protivnika, zatim argumente kojima se ona legitimše, adresate kojima se konstrukcije obraćaju i, u meri u kojoj je moguće proceniti, namere i posledice tih konstrukcija.

Zajedničke odlike Treće Srbije

Kako se Treća Srbija javlja kao odgovor na podelu na dve Srbije, njene varijante se najpre mogu razlikovati po tome kako se ta podela želi prevazići. Jedna mogućnost je da se u prvi plan stavi sinteza: „i Exit i Guča“, „i nacija i demokratija“; druga mogućnost je da se naglasi odbacivanje: „ni Prva, ni Druga Srbija!“. Dakle, neke Treće Srbije konstruišu se više pozitivno („i/i“), prihvatanjem obe strane prethodno postojeće dihotomije, odnosno isticanjem da su obe „polovine“ potrebne Srbiji:

Teško da mogu da prihvatim frazu o „dve Srbije“. [...] Ma kako različita mišljenja bila, verujem da su oba proizvod dobronamernosti i želje za dobrobit Srbije, samo sa različitim pristupom. (Grbić 2008, internet)

25

Sa druge strane su oni slučajevi u kojima se Treća Srbija gradi više negativno („ni/ni“), napuštanjem obe opcije kao pogrešne:

Iako je politika „Evropa nema alternativu“ besmislica, ona nikako ne znači da su tradicionalisti u pravu. Između evroentuzijasta i evroskeptika postoje i evrorealisti. Postoji Treća Srbija. (Rapačić 2012, internet)

Treća Srbija imaće smisla samo ako ne postane kao Prva ili Druga. (Obrodović 2009, internet)

„Veliki brat“ ili „Farma“? Aman! Ni jedno ni drugo! S jedne strane rok, reyv, rege, pank a sa druge strane turbo-muzika. Ima li nešto treće? [...] Jedno od čestih pitanja je „Egzit ili Guča?“. Vidite, nema ništa između. [...] E, pa ja lično niti odoh u Guču ni na Egzit. (Grbović 2009, internet)

Svakako, ovde je više reč o retoričkom naglasku nego o bitnoj razlici u sadržaju, ali je zanimljivo uočiti da su, u naporu da se omeđi diskurzivno tlo za „Treću Srbiju“

³ Početni uzorak je formiran za potrebe istraživačkog projekta „Social and Cultural Capital in Serbia“, koji realizuje Centar za empirijske kulturne studije jugoistočne Evrope iz Niša, u sklopu Regional Research Promotion Program Univerziteta u Friburu. Sastojao se od po 25 brojeva nedeljnika Vreme i NIN izašlih u periodu od 2006. do 2010. godine (5 brojeva po godini) odabranih po principu slučajno generisanih brojeva na sajtu www.random.org, kao i po 5 izdanja časopisa *Nova srpska politička misao* i *Peščanika FM*. Za potrebe ove analize uzorak je proširen na sva izdanja *Peščanika FM* (transkripti svih radio emisija od januara 2005. do juna 2009. godine), kao i na tekstove na sajtovima pescanik.net i nspm.rs, u kojima se pojavljuje referenca na Treću Srbiju. Građa je upotpunjena tekstovima sa ostalih elektronskih i štampanih medija koji su sadržali istu referencu.

i dokaže njena opravdanost, obe vrste argumentacije smatrane dovoljno korisnim da se primene.

Kako god postavljena, svaka elaborirana „Treća Srbija“ sadrži i, manje ili više istaknutu, izvesnu moralnu pretenziju, jer njeni predlagači tvrde da nude nešto bolje, istinitije i poštenije od pređašnje dihotomije. „Treća Srbija“ je u većini slučajeva pozitivna i optimistična:

Niz dobrih vesti [...] osnova je za temeljnu promenu jednog društvenog obrasca koji je svoju radikalnu primitivnost gradio na kulturi gubitništva i nemoćnom prkosu svojstvenom onima koje je neko dobro izbatinao. Nizanje dobrih vesti deluje kao povetarac koji razgoni otrovne dimove zlovođe, jeda, nemoćnog besa i, sledstveno tome, mržnje prema onima koji su uspešniji. (Žarković 2007: 4)

26 Jedan od razloga za ponos i optimizam svakako je Novak Đoković, najneosporniji heroj Treće Srbije.⁴ Zahvaljujući njemu, ističe se u nekim tekstovima, nakon niza poraza za državu i društvo „konačno nam se dogodilo nešto lepo“.

„[N]acija drži palčeve“ čoveku koji joj je pružio mogućnost da sa ponosom kaže odakle dolazi. Makar samo na jedan tren, makar samo jednom u životu. (Georgijev 2007: 21)

Danas je Novak Srbija, onakva kakva je upravo dugo nedostajala i sebi i svetu, pozitivnog duha, optimistična, nasmejana, uporna, odgovorna i ponosna. [...] Biti drugačiji Srbin u svetu i u isto vreme građanin sveta u Srbiji koji Srbiju ne namerava da promeni iz korena, već da unapredi sve ono što može i treba da dà plod. (Šaper 2011: 10–11)

Đoković je za „Treću Srbiju“ važan zbog „slike Srbije u svetu“, u meri u kojoj ono kako nas Drugi vide utiče na to kako sami sebe vidimo. A, odmah možemo dodati, utiče mnogo, jer su Srbi, poput drugih perifernih evropskih naroda, pa – zahvaljujući nedavnoj istoriji – i više od njih, izuzetno osetljivi na svoju sliku u tuđim očima, pogotovo u očima najznačajnijeg i najmoćnijeg Drugog, civilizacijskog Centra, Zapada.⁵ Ciljana publika onih koji govore o Trećoj Srbiji nikako nije pomenuti „svet“, već se ona nalazi u okviru granica političke zajednice ili nacije (zavisno od toga iz kog ideološkog „tabora“ dolazi autor teksta). Govor o Trećoj Srbiji je najčešće i govor o identitetu – i Treća Srbija ne samo da može, nego i treba da zadrži sopstveni identitet, a da u isto vreme bude kompatibilna sa „svetom“. Novak

4 Identifikacija je najuočljivija na naslovnoj strani *Vremena* broj 867, izašlog 16. avgusta 2007: na njoj je slika Novaka Đokovića koji slavi pobedu, a uz njegovo ime stoji: „Treća Srbija“.

5 Dobre novije analize ove zavisnosti mogu se naći u Volčić 2005; Radović 2009; Simić 2010; Greenberg 2011; Živković 2011; Petrović 2012.

Đoković je savršen amblem te Srbije, koja u sebi spaja savremenost i tradiciju, nacionalno i globalno, patriotizam i kosmopolitizam, ćirilicu i Vimblton.

Naš globalni fenomen, Novak Đoković, predstavlja većinsku Srbiju. [...] To je Srbija koja se prepoznaje u Noletu koji ponosno diže tri prsta, i koji, iako govori svetske jezike, zna da nikada nije bilo niti će biti sramota pisati ćirilicom. Ako [ga] je potrebno klasifikovati, onda je on savremeni tradicionalista u najboljem smislu te reči. (Koljević 2011: 34–35)

Na to se nadovezuje i „vremenska orijentacija“ Treće Srbije. Za razliku od Prve i Druge Srbije, koje su nepopravljivo zarobljene u devedesetim i čijim se pominjanjem prizivaju događaji iz (ružne) nedavne prošlosti, Treća Srbija je primerena današnjem vremenu i okrenuta ka budućnosti. Ona je takva i zato što je otvorena prema izazovima novog društvenog konteksta i pluralizmu koji je sa njim došao:

U nametnutoj crno-beloj stvarnosti sakrivene su još neke boje a da nijedna nije siva. O takvom koloritu društvenog života gotovo da je nevaspitano govoriti. On ruši ustaljenost crno-bele oveštalosti. [...] Nisu svi proevropski orijentisani istovremeno anacionalno usmereni, niti su svi rodoljubi protiv Evrope; nisu svi navijači huligani kao što ni svi huligani nisu navijači; niti su svi oni koji nisu za nas neizostavno protiv nas. (Jeremić 2010, internet)

27

Treća Srbija je, takođe, istinita, realna, ona gleda istini u oči i kaže popu pop, a bobu bob:

Treća Srbija kao pojam postoji iako je čini mali broj ljudi. [...] Nju čine ljudi koju Srbiju vide onde gde ona zaista i jeste. Naime, u k...u. A kao jedinu zaista realnu perspektivu vide konačni kolektivni odlazak u p... m... (Lambros 2012, internet)

To što ovako shvaćena Treća Srbija ne samo da nije nasmejanija od prve dve nego je od njih još depresivnija, ne mora se shvatiti kao nepomirljiv kontrast razdraganoj Novakovoj Trećoj Srbiji, jer se obe interpretacije susreću u fundamentalnoj pretenziji: obe se, naime, predstavljaju kao *tačnije, adekvatnije, bliže stvarnosti* nego što su i Prva i Druga Srbija.

Pejzaž Treće Srbije

Kao što je rečeno, Treća Srbija nije jedna, već sačinjava čitav pejzaž, ispunjen dosta različitim prizorima koji su pravljani tako da ispunjavaju mnoge, često inkompatibilne želje. Najpre ćemo, stoga, dati kratak pregled ove šarolikosti. U opštim okvirima koji su malopre opisani – Treću Srbiju kao nešto što nije Prva ni Druga, nešto što je drugačije i bolje od njih – obeležavaju različiti elementi koji se ističu kao noseći za njen identitet. Tako, na primer, Treća Srbija može biti pre svega – *ćutljiva Srbija*:

U međuvremenu političke narikače i prevaranti iz prve i druge Srbije dojadili su „i Bogu i ljudima“! Bilo koje važno državno, političko, civilizacijsko pitanje da se pokrene u zemlji Srbiji, odmah smo svedoci agresivne i oštre polarizacije – prva protiv druge udara bez milosti... Prva i druga međusobno se hrane i pomažu, ma koliko bile u svađi, jer samo zajedno opstaju. Sve dok oni koji ne pristaju da ih guraju ni u prvu ni u drugu – čute i trpe. Koliko još treća Srbija može da posmatra kako žive prva i druga? (Petrović 2009, internet)

Veoma čest motiv u varijantama Treće Srbije je kritika upućena samozadovoljnoj, „kritizerskoj“ eliti, od koje narod/građani ne mogu da dođu do reči i do svojih interesa. Tako je *ćutljivoj* bliska i *gladna Srbija*:

28

Danas se uglavnom govori o dve Srbije – prvoj, za koju Evropa nema alternativu i drugoj, koja živi u mitovima. Postoji, međutim, i zaboravljena Srbija, koja je gurnuta na margine života. U želji da dokumentujemo takvu Srbiju jesenas i ove zime zajedno sa aktivistima Crvenog krsta obišli smo sela između Maljena, Kablara i Rudnika i posetili one kojima ni poštunoše, ni poreznici odavno ne dolaze. (Marjanović 2011, internet)

Zatim, dok se političari i intelektualci glože, najveća masa građana spada u *pasivnu, neopredeljenu Srbiju*, koju podele nimalo ne zanimaju:

Sada je izazov mnogo složeniji, pokrenuti iz duboke i teške apstinencije biračko telo koje je izgubilo poverenje u politiku, demokratiju i same izbore. To je izazov treće Srbije pred kojim se sada nalaze demokratske političke stranke još uvek okrenute prevashodno svojim stranačkim interesima i unosnim sinekurama i privilegijama. (Vučinić 2006, internet)

Za mlađe i modernije, Treća Srbija, najbolja od svih, postoji, avaj, samo u virtuelnom prostoru, kao *cyber Srbija*:

Prva i druga Srbija ratuju – sa istim posledicama po nas, kolateralce. Treća Srbija postoji samo ovde, u cyber prostoru. Dajte sebi oduška, makar ovde. (anonimni bloger, „Treća Srbija“ 2008, internet)⁶

Srbi u rasejanju, koji su uvereni da bi bolje od Srba ostalih u Srbiji vodili njihove poslove, samo kad bi ih neko slušao, kažu da se prava Srbija, Treća Srbija, nalazi kod njih, dakle, kao *dijasporska Srbija*:

Postoji i Treća Srbija. Mnogi u njoj su vanpartijski, visokoobrazovani ljudi koje politički život u sadašnjici ne interesuje... Ipak, većina Treće Srbije je u dijaspori. Tu su ljudi koji su otišli u inostranstvo tokom prethodnih 30–40

⁶ Anonimni bloger na <http://kudsad.blogspot.com/>.

godina. [...] U poređenju sa mnogima u Drugoj Srbiji [...] mnogi u Trećoj Srbiji su prava pravcata srpska aristokratija. Ti su ljudi bolje obrazovani od onih u Drugoj Srbiji, bolje govore strane jezike, imaju bolje manire. Treća Srbija je daleko sofisticiranija i od Druge Srbije, a kamoli od Prve. (Konečni 2009, internet)

Redak pokušaj da se Treća Srbija utemelji na odrešitom protivljenju konkretnoj ideološkoj opciji jeste sledeće nastojanje da se ona definiše kao *nekomunistička Srbija*:

Prva i Druga Srbija egzistiraju jedna na račun druge, hrane se jedna drugom... Jer, oni su zapravo isto. To su stari drugari iz pionirskih jutara sa Dedinja, prepodnevnih đačkih ekskurzija stazama komunističkih heroja, iz studentskih, marksističkih dana i kozaračkog kola 1968... To što su uz pomoć političkih i medijskih manipulacija uspeli da podele srpski narod na simpatizere jedne ili druge strane, da ubede da [...] mimo njih, Treće Srbije nema i ne može biti, već da možemo birati samo između njih dve, njihov je najveći životni uspeh. (Obradović 2009, internet)

29

Dva puta izgradnje Treće Srbije

U svoj ovoj raznolikosti, međutim, izdvajaju se dve glavne okosnice Treće Srbije, najjasnije artikulisane i ujedno politički najznačajnije. Posmatrano u uže političko-ideološkim terminima, raspoznaju se dva puta kojima se Treća Srbija gradi. Jedan put vodi iz pravca Prve Srbije, koja se čisti od neugodnog tereta (zločina, političke autoritarnosti, prostakluka i sl.) i prikazuje kao nešto novo i korenito drugačije – kao Treća. Drugi put nastaje unutrašnjom evolucijom Druge Srbije, gde se distanciranjem od onih koji se opažaju kao džangrizavi ekstremisti približava ideji Treće Srbije.

Put broj 1: Postmodernizovana Prva Srbija

Gotovo neizostavan element konstituisanja Treće Srbije je napad na Drugu Srbiju koja se označava kao agresivna i ekstremistička. Ovakvim postupkom se dolazi do formalnog uravnotežavanja dve Srbije kao krajnosti, između kojih se nalazi Treća.

Predstavnici „dve Srbije“ su predstavnici jedne ili druge strane rascepljene „narodne duše“. [...] Iako se ta podela eksploatiše i potencira naročito od „druge“, a zapravo prve i dominantne Srbije kao manipulativno sredstvo [...] ona ima svoje utemeljenje u realnosti... Interesantno je kako predstavnici onog agresivnog evropejstva po pravilu pokazuju negativne osobine balkanskog mentaliteta kome pokušavaju da umaknu (vulgarnost, bahatost, ideološka zadržtost, netolerancija...). (Radun 2008: 203–204)

Druga Srbija se u ovakvim tekstovima optužuje za elitizam, zadrtnost, ekstremizam, radikalizam, netoleranciju, ali joj se pripisuju i neki od atributa kojima je dotada bila označena Prva Srbija, kao što su vulgarnost i bahatost. Zajedno sa tim, razgrađuju se vrednosti na kojima je Druga samu sebe podigla, pa tako Treća Srbija postaje ona koja je istinski kulturna, tolerantna i otvorena.

Osnivači „Druge Srbije“, s početka devedesetih, bili su uglavnom ugledni univerzitetski profesori, pristojni, ozbiljni i staloženi ljudi. Danas, neki od njenih najistaknutijih predstavnika, prosto se takmiče u vulgarnostima, uvredama, cinizmu i seksualno-verbalnom egzibicionizmu. Zaista žalosna devolucija. (Antonić 2010, internet)

Pseudokulturni čovek je i Sterijin gospodin Ružičić, a danas je to provincijalni kosmopolita – građanin sveta koji ima saosećanje za sve i svakog, samo ne za svog prostog komšiju došljaka koji sluša narodnjake. (Kanjevac 2008: 53)

30

U ovoj javnoj „hardkor istoriji“ zbog nekih „detalja“ raspršila [se] iluzija o građanskom šlif, dobrom ukusu, osećanju za meru u redovima misionara koji se javno lažno predstavljaju kao civilizovani Evropejci, nadmeno i arogantno podučavajući pravilima dobrog ponašanja „divlju, neobrazovanu i primitivnu“ Srbiju. (Bogdanović 2012, internet)

Pa kako onda da se objasni to što ta pametna i uspešna žena, za koju niko ne može reći da nije „urbana“, „sa filingom“ i „sa hercom“, ne maršuje u istoj koloni sa Drugom Srbijom i njenim bojovnicima? Možda baš zato što njena „urbanost“ nije snobovska, a njena „hrabrost“ nije grantovska, oportunistička. [...] Možda baš zato što je pristojna. [...] Možda baš zato što Mirjana Bobić Mojsilović, a ne oni, predstavlja sliku istinskog Beograda – otvorenog, nasmejanog, modernog i osećajnog. Beograda, kakvog ga se sećamo iz najlepših vremena, pre ratova i pre nego što su ga uzupirali svi ti silni zombiji, besni, pakosni, sujetni i zli, okićeni značakama sa natpisima: „Ja sam urban“, „Ja sam centar sveta“ i „Ja ću da ti kažem“. (Antonić 2008, internet)

Svakako treba primetiti da je ovaj proces, nazovimo ga tako, izokretanja burdijevske kulturne distinkcije, kojim se Drugoj Srbiji oduzima monopol na „kulturu“, nešto sasvim novo u srpskom diskurzivnom prostoru. Tokom celih devedesetih godina, pa i do danas, obrazovanost, sofisticiranost i urbani pedigree se snažno identifikuju sa liberalnim, antinacionalističkim stavom.⁷ Drugoj strani, rutinski

7 O ovom poistovećivanju svedoče sve relevantne studije (Jansen 2005: 109–167, Živković 2011: 76–93, 115–143) i drugi govore o društvu iz sredine devedesetih; projekt „Politika i svakodnevni život“ o razdoblju neposredno posle pada Miloševića (v. naročito Spasić 2006: 159–161); a da je kombinacija još uvek na snazi sredinom dvehiljaditih dobro pokazuje, recimo, Simić 2009.

ocrnjivanoj u ovom tipu okršaja, nije ni bilo mnogo stalo da tu spregu ozbiljno osporava, jer je svoje stanovište legitimisala drugom vrstom argumenata. To vreme je, izgleda, prošlo.

Uporedo sa reinterpretacijom prirode i navika Druge Srbije, vrši se diskurzivna rekonstrukcija Prve Srbije, kojom se ona prevodi u Treću. Prva Srbija se, najpre, odlaže u prošlost, tvrdnjom da je ona, možda, nekada postojala – devedesetih, u vreme Miloševićeve vladavine, ratova i nedemokratije.

U doba staroga režima uvrežilo se uverenje o postojanju dve Srbije. „Prva Srbija“ bila je, grubo uzev, ona vladajuća, uglavnom autoritarna, militaristička i ksenofobična. „Druga Srbija“ bila je potisnuta u opoziciju, uglavnom demokratska, mirotvorna i proevropska. I to nije bila sasvim netačna slika. (Antonić 2003: 60)

Sada je, međutim, više nema, osim u namerno mistifikatorskim izjavama Druge Srbije. Ono što zlonamernici nastavljaju da nazivaju Prvom Srbijom u stvari je normalna umerena politička desnica poduprta konzervativnim kulturnim svetonazorom, uobičajena u svakoj civilizovanoj zemlji i neizostavni, konstruktivni učesnik u demokratskoj diskusiji o identitetu i strateškim ciljevima nacije; ukratko, drugo (plućno?) „krilo“ Srbije:

31

U Srbiji se, nakon 5. oktobra, desilo ono što se dešava i u svim drugim demokratskim porecima. Demokratske i proevropske snage razlučile su se u dva krila, potpuno prirodna i jednako potrebna svakom demokratskom sistemu. Ona se među sobom veoma razlikuju, ali su oba demokratska i oba evropska. (Antonić 2003: 60)

U postmoderni, uostalom, oštra razgraničenja gube smisao a jasni identiteti esencijalnost, te je i nekadašnja Prva Srbija danas samo zaliha simboličkih fragmenata koji slobodno plutaju i kombinuju se s drugim fragmentima, stvarajući nove, hibridne pozicije:

Kako živimo u postmodernu doba (a i nužda nas tera), sasvim je legitimno tu kulturnu priču postaviti u jednom „opuštenom“ ključu. Naime, kako je identitetska šizoidnost istorijski fenomen dugog trajanja, pa ga stoga moramo prihvatiti kao datost, na njoj se može graditi jedna pluralistička i tolerantna kultura i kulturna politika. [...] Postmodernu postavljena kulturna politika bi, za početak, uvažavala i Guču i Egzit kao simboličke reprezentante narodnjačkog i zapadnjačkog elementa domaće kulturne industrije. (Radun 2008: 204)

Ipak, središnji momenat transformisanja Prve Srbije u Treću jeste smeštanje srpskog nacionalizma u prihvatljive okvire „novog vremena“. U skladu sa tim, Srbija bi trebalo da ima pravo na ono što se svima drugima priznaje.

Odbijam tvrdnju da je najveći problem današnje Srbije srpski nacionalizam. (Antonić 2003: 61)

Srbima se tako negira i istorijsko pravo da se pozivaju na svoje izvorne nacionalne interese i nameće se osećanje kolektivne odgovornosti i krivice. (Vučinić 2006, internet)

The values and principles of democracy must be applied equally to Serbia and to the outside world. If the EU and America choose to violate international law and to behave undemocratically, Serbia's political leaders and political parties that advocate democracy must confront Washington and Brussels or else their advocacy of democracy will continue to be perceived as either being superficial or even cynical. (Kesić 2008: 132)

32

Za razliku od Druge Srbije, Treća Srbija smatra da nije bilo voljnog egzodusa Srba iz Hrvatske, već brutalnog progona. I, za razliku od Druge Srbije, Treća Srbija čvrsto drži u svom istorijskom sećanju pokolj Srba u NDH i Genšerovo beskrupulozno zanemarivanje tog pokolja kao najuticajnijeg faktora u odvajanju Srba od nove Hrvatske, stvorene unilateralnom secesijom i bez davanja ikakvih garancija srpskom stanovništvu. (Konečni 2009, internet)

Da bi se ovo postiglo, potrebno je otresti se balasta iz devedesetih, naročito pitanja ratnih zločina koji se Srbima pripisuju.

Koliko se građanski rat u bivšoj Jugoslaviji mogao izbeći, kakva je uloga međunarodnih centara moći u izazivanju i podgrevanju toga rata, koliko je taj režim bio demokratski ili ne, šta su njegovi ekonomski dobri, a šta loši potezi, složena su pitanja i ne rešavaju se sistemom etiketiranja već ozbiljnim analizama kojih je tako malo. (Obradović 2009, internet)

Nastaje i širi se sve više neka vrsta apologije poraza kao da se takmičimo u tome ko će izreći teže i turobnije ocene o našoj istoriji, tradiciji, mentalitetu, političkim prilikama. [...] Formira se svojevrсна politička ideologija samorazaranja i političkog nihilizma u čijoj se osnovi nalazi stalno insistiranje na stavovima da je srpski narod, upravo zato što nije spreman da se suoči sa svojom isključivom krivicom za raspad druge Jugoslavije i zločine počinjene u građanskom ratu, zaslužio da se nađe na istorijskom i nacionalnom dnu i bespuću. (Vučinić 2006, internet)

Jedn[a] manihejsk[a] i sveobjašnjavajuć[a] dogm[a], da bi sve što se dešava tumačila samo sa dva pojma: „srpski nacionalizam“ i „srpski zločini“. (Antonić 2008, internet)

Ovde nije na delu direktno poricanje da su se zločini dogodili već se čitava tema pokušava zaobići, prebacivanjem na drugu diskurzivnu ravan, tako da se o njoj govori indirektno, kroz neku vrstu citata (to je nešto o čemu govore drugi – oni koji na zločinima insistiraju, oni koji ih Srbima pripisuju itd.), ili kao o pitanju suviše ozbiljnom i zamršenom da bi se o njemu uopšte išta reklo. Dakle, zaista više „otresanje pitanja ratnih zločina“ nego odbacivanje činjeničnosti samih zločina. Da li je ipak ovo drugo bilo krajnja namera korisnika te strategije, ne možemo znati. Ono što se u diskursu vidi jeste nastojanje na neutralizaciji pitanja i sklanjanju s vidika. Forma je mudro izabrana, jer odaje razum i umerenost. Šta može biti razboritije od odbijanja da se o kompleksnim problemima zauzme stav pre no što se oni podvrgnu ozbiljnim analizama, kojih je sada tako malo?

Put broj 2: Izdanci Druge Srbije

33

Drugi put je manje zastupljen i njegove primere ćemo ređe naći. Ali ipak postoji: on iskazuje distanciranje nekih (samo)prepoznatih pripadnika Druge Srbije od „svojih“ ekstremista i kritizera:

Ono što čovek može da pročita na Peščaniku i ono što može da čita u Pečatu iz broja u broj – neverovatno se poklapa. [...] Zabrinuta sam zbog tog neverovatno uskog načina razmišljanja i argumentacije ta dva udaljena pola. Čini mi se da se u sredini nalaze svi oni koji su vrlo suzdržani, koji misle da je bolje ćutati, jer nije lako nositi se ni sa jednom ni sa drugom stranom. Jedna sebe naziva patriotskom, druga sebe naziva demokratskom, a i jedna i druga se strahovito plaše opcije u kojoj bi se demokratsko i nacionalno možda susreli na način koji ne bi bio ni nacionalizam ni ksenofobija, ali ni demokratija shvaćena kao potpuno anacionalna. (S. Liht u Gligorijević 2012: 14)

U gornjem citatu se koristi isti mehanizam kao i u okviru Puta #1: postuliraju se dva udaljena pola (ekstrema), između kojih se nalaze oni koji ne mogu da dođu do glasa od dve krajnosti. Iako nije eksplicitno nazvana Trećom Srbijom, ona je tu, u susretu demokratskog i nacionalnog. Glavna karakteristika Treće Srbije koja izvi-re iz Druge jeste kritikovanje samozadovoljnog „kritizerstva“ i onog što se predstavlja kao gotovo egzibicionistički elitizam nekih delova Druge Srbije, odvojen od realnosti društva.

Njih je baš briga, važno je samo da bude po njihovom. Oni kritikuju iz jedne uzvišene pozicije, postavljajući se izvan predmeta kritike, što kritiku

čini nezrelom, autodestruktivnom i bez uporišta u realnosti. (S. Biserko u Gligorijević 2012: 15)⁸

Osim što je džangrizava, radikalna Druga Srbija zrači defetizmom i negativnošću, i ruga se optimizmu i pozitivnoj energiji naroda. U narednom citatu se ponovo pojavljuju zombiji koji su figurirali u Putu #1, doduše u nešto blažoj formulaciji.

Poslednji koji je na političkom nebu zračio tom pozitivnom energijom i optimizmom bio je Zoran Đinđić. Zanimljivo je da oni koji najradikalnije polažu pravo na tumačenje njegove baštine najviše zrače defetizmom, a neki od glasnogovornika politike da bi bilo najbolje da sve ode u vražju mater, uključujući i Kosovo, otvoreno se rugaju izlivima narodnog oduševljenja zbog malih uspeha ovdašnjeg bombardovanog građanina. (Žarković 2007: 5)

34

Mogu se videti razlike u strategijama – dok je u Putu #1 primetan veći trud da se (podrobno i predano) performativno opiše Treća Srbija kao nešto novo i drugačije, Put #2 je manje elaboriran, i pretežno ga čini markiranje razlike prema drugo-srbijanskim „preterivanjima“. Najkraće, i slikovito, rečeno, „nećemo više da budemo depresivni i ljuti, došlo je vreme da se razmišlja pozitivno“. U oba slučaja, ipak, prisutna je, već ranije naznačena, moralna pretenzija: tražimo, i nudimo, nešto bolje, autentičnije, poštenije, korisnije, životnije i trenutku primerenije od potrošene „dve Srbije“. U oba slučaja, takođe, Treća Srbija se konstituiše napadom na Drugu Srbiju – s tom razlikom što se kod jednih napada kao celina, a kod drugih samo njen „ekstremistički“ deo.

Odgovor Druge Srbije

Zaslugu za širenje ovog diskurzivnog okvira ima i sama Druga Srbija, koja je aktivno ušla u polemiku, reagujući na tekstove u kojima se predlaže Treća Srbija, bilo Putem #1 ili Putem #2. Jedan od prvih tekstova koji je izazvao komešanje bio je „Glava u Peščaniku“ Dragoljuba Žarkovića, objavljen u *Politici* krajem 2005. godine, kao i nekoliko tekstova u NIN-u nedelju dana kasnije:

Kad god ponestane argumenata za raspravu potegne se teza o – dve Srbije. Kanda ova dvorečna sintagma treba sve da nam pojasni, kao da je potezanjem ovog iskaza zadat konačan udarac protivniku – ili si primitivni nacionalista ili si izdajnički strani plaćenik. Sigurno je da (najmanje) dve Srbije postoje; aman, ne razumem šta je tu neobično, a još manje razumem kako je prirodna društvena pojava narasla do stereotipa po kome je jedna Srbija konzervativna i ružna, a druga reformistička i lepa... Kako to u politici biva,

8 Uzgred, pomalo iznenađuje da primenu ovog mehanizma susrećemo kod ličnosti koju bi većina graditelja Treće Srbije, oba puta, prepoznala kao sušto otelovljenje Druge.

poneki su poverovali da će posle onog Petog oktobra postojati samo Druga Srbija i sada se ljute na samu prirodu društva. (Žarković 2005)

Ta „revolucionarno-liberalna“ misao deli Srbiju od Srbije, „drugu“ od „prve“, jer „prva“ ne shvata da je diskontinuitet sve! „Prvoj“ nije jasno, ne brine o tome, što je „druga“ mala i ništavna ako se ne meri jedino sa umišljenom slikom o sebi. (Reljić 2005)

Nakon toga je usledio odgovor u emisiji Peščanik:

[P]ostavlja se pitanje zašto je obnovljena diskusija o tome postoje li dve Srbije. Pokretanje tog pitanja uvek se nekako ispostavi kao napor da se učutka, smanji, ponizi, zapljune i na kraju ukine ta takozvana druga Srbija. Ako pratimo štampu, onda možemo videti da se to sada pojavilo prvo u Politici, gde se baš Peščanik navodi kao najgori mogući primer, pa je to sa oduševljenjem dočekao NIN, gde je napravljeno veliko ispitivanje, iz koga smo saznali šta razne umne glave misle o tome. Stvarno mi se nameće pitanje da li je druga Srbija najveći problem današnje Srbije. (D. Stojanović u „Biljni narod“ 2005, internet)

35

Drugi „viralni“ tekst bio je mini-feljton NIN-a o Latinki Perović, označenoj kao „majka Druge Srbije“, objavljen sredinom 2006. godine. I o „majci“ i o njenom navodnom čedu izrečene su dosta smeđe tvrdnje, kao na primer:

Neki od sagovornika NIN-a tražili su da im se ne pominje ime zbog starog prijateljstva. Na pitanje zašto niko od sagovornika iz „druge Srbije“, pa ni on, neće javno da govori o ovom ekstremnom segmentu građanske scene, jedan od sagovornika je rekao: „Ljudi (u 'drujoj Srbiji') ih se boje... Oni liče na jednu vrstu tajnog društva, koje ima uticaja i ljudi se plaše diskreditacije“. (Ćirjaković 2006: 66)

Ili:

Latinka je jedan od odgovornih zato što je srpska nesreća danas bipolarna, što nas nacionalistički i „građanski“ ekstremisti, diskvalifikujući demokratsku opciju (bilo kao izdajničku, bilo kao fašističku), umesto u jedan, guraju u dva ćorsokaka. (Ćirjaković 2006: 67)

Na Peščaniku je uzvraćeno ravnim merom:

Ako čitate Politiku i ako čitate NIN i onaj skaredni članak o Latinki Perović, kako kažu, majci druge Srbije, vi prosto ostanete potpuno zgranuti – o čemu taj priča. To je jedan policijski način, to su neki glasovi koji njemu govore... U jednom delu tog teksta trebalo je da se prepoznamo mi iz te druge

Srbije i vidimo ko je taj špijun. Za autora teksta sam pomislila da uopšte ne postoji, ja sam mislila da je on jedno izmišljeno ime. Pa su mi onda rekli – ne, ne, taj postoji stvarno, radio je na B92. (V. Pešić u „Treća Srbija“ 2006, internet)

Ovde može da se vidi kako Put #2, iako ređi, nije i beznačajan, budući da je znatno doprineo širenju priče o Trećoj Srbiji, kao mogućnosti za samopozicioniranje u današnjem vremenu. Reakcija Druge Srbije na pokušaje prestrojavanja doskorašnjih saboraca, jednako kao i na tekstove onih iz Puta #1, nedvosmislena je. Pre svega, Druga Srbija jasno prepoznaje aktere Treće Srbije.

Prvo je počelo sa prvom i drugom, a onda nas je to naravno dovelo do izmišljanja treće Srbije, koja je negde između prve i druge. To je tema o kojoj se danas najčešće raspravlja i uglavnom na onim medijima koji su na neki način vezani za sadašnju vlast. To su Politika, NIN, to je Nova srpska politička misao. (J. Bajford u „Nazad u boj za narod svoj“ 2006, internet)

36

To možete vrlo dobro da vidite ako čitate NIN i ako čitate glavne dnevne novine, a to je Politika. (V. Pešić u „Treća Srbija“ 2006, internet)

Sadržinski, odgovor Druge Srbije (ili onog njenog dela koji je označen kao radikaln) na predloženu Treću Srbiju prilično je ujednačen. U gotovo svim tekstovima i javnim istupima koji su usledili identifikuju se iste tačke napada kojima je Druga izložena, kao što se ocrtavaju i iste linije odbrane. Jedan od glavnih ciljeva protagonista diskurzivne izgradnje Treće Srbije prepoznaje se upravo u napadu na Drugu Srbiju. Centralno je pitanje etikete ekstremizma koja je nalepljena Drugoj Srbiji.

A obaška što ljudi koji formulišu čitavu ideju o trećoj Srbiji, koja bi bila između ova dva ekstrema, kada dođu do izbora koji je od ta dva gori, vrlo često će drugu Srbiju označiti kao mnogo strašniju i mnogo goru... Ali u svakom slučaju, posledica toga je da treća Srbija zapravo legitimise ovu prvu, zato što delegitimise ovu drugu i predstavlja ovu drugu kao nešto što je ekstremno i što je neprihvatljivo. (J. Bajford u „Nazad u boj za narod svoj“ 2006, internet)

Druga Srbija dosledno ne prihvata tu etiketu i prepoznaje u tome strategiju legitimizacije Prve Srbije i pokušaj da se njeni dosadašnji naponi osujete, a „moderna Srbija“ marginalizuje.

Do restauracije je došlo instaliranjem na vlasti „treće Srbije“ koja sebe naziva „demokratskim nacionalizmom“ i koja se okupila oko sadašnjeg premijera – Vojislava Košutnice i njegove Demokratske stranke Srbije kao stožerne. „Treća Srbija“ se bavi marginalizovanjem moderne Srbije tako što je proglašava ekstremističkom i opasnom. (Pešić 2006, internet)

Pored aktera, u okviru Druge Srbije jasna je i nedvosmislena slika društvenog prostora, pa tako Druga Srbija, skoro bez izuzetka, ne brani od Treće Srbije sebe samu, već čitavo društvo, kroz antinacionalizam kao moralno polazište i predušlov demokratije. Ono što protagonisti Treće Srbije pokušavaju da učine sa nacionalizmom nailazi na neprobojni zid kod Druge Srbije, koja istupa kao čuvar moralnog reda i podele na dobro i zlo. Drugim rečima, tvrdi se da je nemoguće govoriti o ekstremizmu kada se istupa protiv zločina.

Da, to je ta umiljata Srbija, to je taj dobri nacionalizam, što bi rekao Nenad Čanak – taj krokodil vegetarijanac, koji se sada nudi kao jedno kompromisno srednje rešenje jer mi nećemo prihvatiti te ekstremiste, ljuti smo na njih i na te ratne zločince. Ali ako pogledamo – i ovi antifašisti i ovi kritičari zločinaca mogu da preteruju i preteruju strašno. Dajte da i jedne i druge eliminišemo, da zauzmemo jednom prihvatljivom, kompromisom, Trećom Srbijom koja će svoje zube sakriti i umiljato se i ljupko osmehivati. (Čolović 2006, internet)

37

Iz toga sledi i da su zastupnici Treće Srbije među „ekstremistima“ iz Druge označeni kao „relativizatori“.

I onda se uvodi taj moralni relativizam. Čim im kažete da nešto nije pošteno, oni kažu – Aha, misionarstvo, moralni fundamentalizam. Čim vi kažete – Ne možete da postavite pitanje je li Mladić heroj ili ubica, oni kažu – A, to je suviše isključiva pozicija. Trebalo bi valjda neku treću, srednju poziciju da nađemo, da je on neki heroj ubica ili ubilački heroj. To su gluposti, to ne može da izdrži nikakvu proveru. To može da postoji samo ako se sve drugo učutka. Pustite trube iz Guče do daske, pa ništa neće da se čuje. (S. Popović u „Plan B“ 2006, internet)

„Tvrdo jezgro“ Druge Srbije ne odustaje ni od svog „kulturnog Drugog“, pa Trećoj nije raspoložena da dozvoli nikakvu tzv. postmodernu kulturnu politiku. Guča i Ceca su i dalje neprihvatljivi, kulturne distinkcije ostaju jasne.

Ako će Srbiju da menja neko kome je u redu i filharmonija i Ceca, pa onda sam za Čedu od glave do pete i svrstao sam se. Vi ste građanska Srbija, vi delite Srbiju na dve Srbije, na tri Srbije, dosta podela, hoćemo jedinstvo. Aman, dosta sloge, hajde malo razuma... posle stalne priče o dve ekstremne Srbije, što su kao Nataša Kandić i Aleksandar Vučić, mi treba da idemo tom sredinom, gde će Vladeta da nas vodi na Cecin koncert. I to je super, to je kao siguran put u Evropu. E, pa znaš šta, muka mi je. (A. Nosov u „Sumnjivo Lice“ 2007, internet)

Konvergencija?

38

Dok iz tačke gledanja Druge Srbije stvari, dakle, izgledaju oštro i jednostavno, iz neke manje opredeljene perspektive – koja uopšte ne mora biti ona Treće Srbije same – one mogu delovati neutralnije, opuštenije, kao neka vrsta dobrodošlog predaha od prinude svrstavanja. Nekada smo imali dve strane, sada se pomalja treća, pa šta tu ima loše? Ovde bi, međutim, valjalo biti oprezan prema prividnim balansima. Za adekvatno interpretiranje Treće Srbije, naročito one njene verzije koja je rezultat Puta #1, neophodno je vratiti se na početak, odnosno na način uspostavljanja „dveju Srbije“ ranih devedesetih godina. Jer, između „dve Srbije“, od tada pa nadalje, postoji konstitutivna asimetrija. One nisu „dve strane“, na neki način uravnotežene kao diskurzivni protivnici, ili dva tasa na istoj simboličkoj vagi. Moglo bi se, štaviše, reći da ovakvo njihovo svođenje na zajednički imenitelj – da su to dva komplementarna „ekstrema“ – već po sebi predstavlja jedan strateški potez u performativnom stvaranju predmeta o kojem se navodno samo izveštava. Reći da nasuprot Drugoj postoji neka Prva koja joj je slika u ogledalu, ide na diskurzivnu ruku onima koji bi da se od Prve distanciraju ali da zadrže sve što im je od nje drago.

Jer, Druga Srbija je jedina koja je bila konstituisana i spolja i iznutra. Rečeno terminima Dženkinsove (2001) teorije identiteta, ona je jedina kod koje su se poklopile unutrašnja definicija i spoljašnja kategorizacija, odnosno *grupa* i *kategorija*. Prva Srbija nikada i nije bila prihvaćen samoidentitet; ko je i kada za sebe rekao, „ja sam Prva Srbija“? To je oduvek bila etiketa – manje ili više uvredljiva – što se pripisuje drugome. Prvu Srbiju je, stvarajući samu sebe, stvorila Druga. Tako posmatrano, Treća Srbija može se protumačiti kao Prva koja može sebe da prihvati.

Videli smo da to, ipak, nije jedina Treća Srbija koja postoji u polju javnog govora. U mnoštvu varijanata, koje dele dosta toga zajedničkog (težnja ka nalaženju sredine između ekstrema, prihvatanje novog vremena...), najsigurnija linija razgraničenja jeste odnos prema zločinima iz ratova devedesetih. Uprošćeno rečeno, suštinsko je, dakle, pitanje, da li se samo nacionalizam prihvata kao validna opcija (Put #2), ili se ide i korak dalje, relativizacijom zločina (Put #1).

Dilema koja otud sledi jeste, u kojoj meri su ishodi Puta #1 i Puta #2 konvergentni? U kojoj meri se nekadašnji protivnici istinski susreću na „srednjem“, zajedničkom terenu? Za sada je teško decidno odgovoriti. Mnogo šta se menja, i tek će se menjati, promenom opšteg okvira diskurzivne produkcije, prouzrokovanom smenom vlasti na predsedničkom i parlamentarnom nivou. Za sada smo sklone da zaključimo kako je konvergencija više površinska, a u pogledu suštinskog sadržaja, ograničena; sve Treće Srbije idu otprilike u istom pravcu, ali ne stižu na isto mesto, odnosno ne stvaraju isti proizvod. Nema zajedničke Treće Srbije. Značajno je zapaziti da taj tip diskurzivno-političke strategije vremenom postaje sve poželjniji, i da tako brojni i tako različiti akteri za njim posežu.

Pluralizam i „sabornost“ u demokratiji

Tekuća rasprava oko Treće Srbije može se čitati i kao samo još jedno neproduktivno „prepucavanje“ (kako se to u Srbiji voli reći) starih neprijatelja: jedni se presvucli, drugi se prestrojili, treći se posvađali, četvrti namiguju... a sve zapravo ostaje isto. Iako, bez sumnje, i takvo viđenje ima osnova, mi smatramo da rasprava ipak ukazuje, makar nevesto i neartikulirano, na jedno istinsko i za demokratiju važno pitanje, a to je pitanje upravljanja pluralizmom. Da li postoji – i, ako da, gde se nalazi i kako da je prepoznamo – granična linija između destruktivnih, konfliktogenih rascepa u političkoj zajednici i, na drugoj strani, „normalne“ raznovrsnosti političkih opcija i svetonazora? Kao i pitanje-parnjak: šta je s istom takvom linijom između neophodne uzajamne tolerancije i konsenzusa oko pravila igre koja omogućavaju suživot različitih opcija i, na drugoj strani, totalitarnog, nametnutog jedinstva? Ovo je, naravno, jedno od ključnih pitanja savremene političke teorije,⁹ koje daleko prevazilazi skromne okvire ovoga rada.

U kontekstu društva Srbije, a primenjujući jedan više kulturalizovani pristup kakav je i u ovom tekstu usvojen, tom temom bavio se niz autora. Naumović (2005, 2009) sistematski proučava ono što on naziva „kvazietničkim identitetskim rascepima“, ukazujući na antidemokratske potencijale prakse simboličkog isključivanja protivnika iz same političke zajednice, ali i na jednako antidemokratske efekte zloupotrebe floskula o „srpskoj neslozi“ kojoj se „mora stati na put“. Đerić takođe kontinuirano prati diskurzivnu produkciju i reprodukciju simboličkih podela (najrazvijenije u Đerić 2005).¹⁰ Simić (2009), Grinberg (Greenberg 2011) i drugi dokumentuju opstojanje rascepa i posle 2000. godine.

39

Naspram te pozadine, razgorevanje debate o Trećoj Srbiji moguće signalizira jedno pomeranje u jeziku političkog pozicioniranja u Srbiji. Osim konzervativnih fundamentalista ili organicista koji se toga ne stide, a koji se od druge polovine dvehiljaditih polako zgrušavaju u prepoznatljivu političku potkulturu, sve što pripada intelektualno-političkom glavnom toku insistira na samolegitimaciji putem „demokratije“. Drugim rečima: malo ko će danas rado tvrditi kako je on za uklanjanje demokratije, političkih stranaka, povratak na selo i u srednjovekovnu simfoniju crkve i države. Mnogo je više onih koji se žele prikazati kao „centar“ i kao branioci demokratije. A pošto su branioci razni, razni su i ugrožavaoci od kojih se ova brani. Tako Druga Srbija u toj ulozi vidi, kao i tokom prethodne dve decenije, nacionaliste, autoritarce i antievropejce, a nastajuća Treća vidi upravo Drugu kao takvu opasnost po dostignute demokratske procedure i standarde:

9 Dobri domaći pregledi ove teme mogu se naći npr. u Sladeček 2008; Pavićević 2011.

10 U Đerić 2005: 180–185, na primer, može se naći popis istovetnih retoričkih strategija, odnosno „pravila diskursivne mistifikacije“ kako ih autorka zove, koje je identifikovala kod obe „strane“ u identitetskom sukobu u Srbiji.

„Druga“ Srbija bi rado jednu revolucijicu, ali da se to tako ne zove, pa da se malo hapsi onako po „ličnom znanju i uverenju“, da se malo vrate „krizni štabovi“ jer je izgradnja pravne države i podizanje demokratije nedopustivo spor proces u „zemlji kojoj se žuri“ i ne obećava da u politici mogu da vode oni koji ne dobijaju glasove na izborima. (Reljić 2005)

Na ovaj način se politički marginalne opcije preporučuju, mimo demokratskih procedura, kao jedini garanti demokratizacije društva. [...] Takođe, suprotstavljanje „druge Srbije“ svim ostalim političkim opcijama implicira poništavanje političkog pluralizma i zagovaranje čistog političkog jednodomlja. (M.Vasović u Milosavljević 2005)

40 Moglo bi se ustvrditi da u svemu ovome nema neke naročite sazajne vrednosti i da je opštepoznato kako je u današnje vreme „demokratija“ svima na jeziku, kao puki retorički manevar bez težine. Mi ipak mislimo da to nije trivijalan podatak. Prvo, i demokratija i forma pozivanja na nju su uvek lokalno obeležene, domaćim političkim događajima i istorijom, i stoga ta vrsta retoričke igre može predstavljati dobar heuristički put za uočavanje nekih dubljih struktura i kretanja u političkom životu jednog društva. Drugo, nije nevažno što ukazivanje na potrebu očuvanja osvojenih demokratskih tekovina u Srbiji dobija na zamahu baš u ovom političkom trenutku. Prizvati pluralizam i toleranciju na svoju stranu počinje da se percipira kao politički probitačno u jednom znatno širem krugu aktera nego pre dvadeset, ili deset godina. Uz izvestan interpretativni optimizam, taj proces bi se mogao iščitati, u ključu kulturne sociologije politike Džefrija Aleksandera, kao učvršćivanje „diskursa građanskog društva“ u smislu simboličkog master-koda koji važi u demokratskim političkim zajednicama (Alexander 2006).

Ali, kao što originalna formulacija teorije već upozorava, „građanski diskurs“ kao jezik sporazumevanja ne povlači nužno građanske ishode. Aleksander pokazuje na primeru političke istorije američkog društva kako je „binarni kod“ diskursa građanskog društva korišćen i za tlačenje, uskraćivanje prava i isključivanje čitavih kategorija ljudi iz sfere građanstva. U ovde analiziranom slučaju postoje slične ambivalencije: dok većina verzija Treće Srbije govori liberalnim jezikom uzajamne trpeljivosti različitih mnjenja, za neke od njih preduslov za tu trpeljivost je odustajanje od navodno beskorisnih i razdornih debata oko prošlosti, naročito oko nasleđa nasilja i zločina iz devedesetih, koje treba „napokon ostaviti za sobom“.

Primljeno: 16. septembar 2012.

Prihvaćeno: 1. oktobar 2012.

Izvori

- Antonić, Slobodan (2003), „Odgovor Popovu i Dereti“, *Vreme* 640, 10. april, str. 60–61.
- Antonić, Slobodan (2008), „MBM i druga Srbija. Prikaz knjige Mirjane Bobić Mojsilović“, NSPM sajt, 15. novembar 2008, (internet) dostupno na: <http://www.nspm.rs/prikazi/mbm-i-druga-srbija.html?alphabet=l> (pristupljeno 11. juna 2012).
- Antonić, Slobodan (2010), „Izborna i projektovana 'Druga Srbija'“, sajt NSPM, 11. mart 2010, (internet) dostupno na <http://www.nspm.rs/politicki-zivot/izborna-i-projektovana-druga-srbija.html?alphabet=l> (pristupljeno 20. juna 2012).
- „Biljni narod“ (2005), transkript radioemisije „Peščanik“ 233, 16. decembar 2005, (internet) dostupno na: <http://pescanik.net/2005/12/biljni-narod/> (pristupljeno 2. jula 2012).
- Bogdanović, Ljiljana (2012), „Paradni korak 'trećesrbijanaca druge Srbije'“, *Pečat*, 2. februar 2012., (internet) dostupno na: <http://www.pecat.co.rs/2012/02/paradni-korak-trece-srbijanaca-druga-srbije/> (pristupljeno 29. juna 2012).
- Čolović, Ivan (2006), Razgovor sa Brankom Mihajlović za Radio Slobodna Evropa, 17. decembar 2006, (internet) dostupno na: <http://www.slobodnaevropa.org/content/transcript/690740.html> (pristupljeno 29. juna 2012).
- Ćirjaković, Zoran (2006), „Majka druge Srbije“, NIN, 13. april 2006, str. 66–71.
- „Druga Srbija“, Wikipedia, srpsko izdanje, (internet) dostupno na: http://sr.wikipedia.org/sr/%D0%94%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%B0_%D0%A1%D1%80%D0%B1%D0%B8%D1%98%D0%B0 (pristupljeno 11. juna 2012).
- Georgijev, Slobodan (2007), „Lice drugačije Srbije“, *Vreme* br. 867, 16. avgust, str. 18–21.
- Gligorijević, Jovana (2012), „Boris Tadić i klub neodgovornih intelektualaca“, *Vreme* 1118, 7. jun 2012, str. 12–17.
- Grbić, Zoran (2008), „Treća Srbija“, NSPM sajt, 10. oktobar 2008, (internet) dostupno na: <http://www.nspm.rs/politicki-zivot/treca-srbija.html>. (pristupljeno 29. juna 2012).
- Grbović, Milko (2009), „Starokomponovana muzika treće Srbije“, NSPM sajt, 25. novembar 2009, (internet) dostupno na: <http://www.nspm.rs/kulturna-politika/starokomponovana-muzika-trece-srbije.html?alphabet=l> (pristupljeno 11. juna 2012).
- Jeremić, Dejan (2010), „Da li postoji 'treća' Srbija?“, sajt Radio S-a 8. avgust 2010, (internet) dostupno na: <http://www.smedia.rs/vesti/vest/40592/crna-hronika-mladi-mladitalenti-navijaci-huligani-Da-li-postoji-treca-Srbija.htmlbroj> (pristupljeno 29. juna 2012).
- Kanjevac, Dragana (2008), „Srpska kulturna politika – ironija, paradoks ili oksimoron“, *Nova srpska politička misao*, Posebno izdanje 1/2008: 51–55.
- Kesić, Obrad (2008), „Getting to a Common Serbia: The State of Serbian Political Divisions and the Possibility for Building Consensus“, *Nova srpska politička misao* 16 (3–4): 121–134.
- Koljević, Bogdana (2011), „Zašto je Novak Đoković danas Srbija“, *Vreme* 1064, 26. maj, str. 34–35.
- Konečni, Vladimir J. (2009), „Prva, druga i treća Srbija“, NSPM sajt, 4. septembar 2009, (internet) dostupno na: <http://www.nspm.rs/politicki-zivot/prva-druga-i-treca-srbija.html?alphabet=l> (pristupljeno 11. juna 2012).
- Lambros, Alexandar (2012), „Treća Srbija“, B92 blog, 2. februar 2012, (internet) dostupno na: <http://blog.b92.net/text/19625/Treca-Srbija/> (pristupljeno 11. juna 2012).

- Marjanović, Z. (2011), „Treća Srbija' umire od gladi“, *Vesti online*, 27. februar 2011, (internet) dostupno na: <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/120044/Treca-Srbija-umire-od-gladi> (pristupljeno 29. juna 2012).
- Milosavljević, Marijana (2005), „Huškači protiv huligana“, *NIN*, 1. decembar, str. 16.
- „Nazad u boj za narod svoj“, transkript radio-emisije Peščanik 259, 23. jun 2006, (internet) dostupno na: <http://pescanik.net/2006/06/nazad-u-boj-za-narod-svoj/> (pristupljeno 29. juna 2012).
- Obradović, Boško (2009), „Treća Srbija: Iznad Prve i Druge“, *NSPM sajt*, 19. oktobar 2009, (internet), dostupno na: <http://www.nspm.rs/politicki-zivot/trecasrbija-iznad-prve-i-druge-srbije.html?alphabet=1> (pristupljeno 29. juna 2012).
- Pešić, Vesna (2006), „Nacionalizam nemoguće države“, *sajt Peščanika*, 19. oktobar 2006, (internet) dostupno na: <http://pescanik.net/2006/10/nacionalizam-nemoguće-drzave> (pristupljeno 29. juna 2012).
- Petrović, Radivoje (2009), „Treća Srbija“, 13. novembar 2009. *Vesti Online*, (internet) dostupno na: <http://www.vesti-online.com/Vesti/Kolumne/7046/Treca-Srbija> (pristupljeno 29. juna 2012).
- 42 „Plan B“, transkript radio-emisije Peščanik 261, 8. septembar 2006, (internet) dostupno na: <http://pescanik.net/2006/09/plan-b/> (pristupljeno 2. jula 2012).
- Radun, Branko (2008), „Kulturna 'Pink' strategija“, *Nova srpska politička misao*, Posebno izdanje 1/2008: 201–207.
- Reljić, Slobodan (2005), „Zamke revolucije koja traje“, *NIN*, 1. decembar, str. 11.
- Rapaić, Ilija (2012), „Između evroentuzijasta i evroskeptika“, *NSPM sajt*, 4. mart 2012. (internet), dostupno na: <http://www.nspm.rs/kuda-ide-srbija/izmedju-evroentuzijasta-i-evroskeptika.html> (pristupljeno 30. juna 2012).
- „Sumnjivo lice“ (2007), transkript radio-emisije Peščanik 277, 12. januar 2007, (internet) dostupno na: <http://pescanik.net/2007/01/sumnjivo-lice/> (pristupljeno 2. jula 2012).
- Šaper, Srđan (2011), „To je nova Srbija“, *Vreme* 1063, 19. maj, str. 10–11.
- „Treća Srbija“ (2006), transkript radio-emisije Peščanik 253, 12. maj 2006, (internet) dostupno na: <http://pescanik.net/2006/05/treca-srbija/> (pristupljeno 2. jula 2012).
- „Treća Srbija“ (2008), *kudsad blog*, 16. decembar 2008, (internet) dostupno na: <http://kudsad.blogspot.com/> (pristupljeno 12. juna 2012).
- Vučinić, Marinko (2006), „Apologija poraza i Treća Srbija“, *NSPM sajt*, 26. jun 2006, (internet) dostupno na: http://starisajt.nspm.rs/koment2006/2006_mmv_apologija1.htm (pristupljeno 11. juna 2012).
- Žarković, Dragoljub (2005), „Glava u peščaniku“, *Politika*, 25. novembar, str. A6.
- Žarković, Dragoljub (2007), „Gem, set i meč lopta – Prednacrt za optimistički pristup tebnim životima bombardovanih Srba“, *Vreme* 857, 7. jun, str. 4–5.

Literatura

- Alexander, Jeffrey C. (2006), *The Civil Sphere*, Oxford: Oxford University Press.
- Bilić, Bojan (2012), *We Were Gasping for Air: [Post-]Yugoslav Anti-War Activism and its Legacy*, Baden-Baden: Nomos.
- Čolović, Ivan i Aljoša Mimica (prir.) (1992), *Druga Srbija*, Beograd: Beogradski krug, Plato, Borba.

- Dženkins, Ričard (2001), *Etnicitet u novom ključu*, Beograd: XX vek.
- Đerić, Gordana (2005), *Pr(a)vo lice množine*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Gordi, Erik (2001), *Kultura vlasti u Srbiji*, Beograd: Samizdat B92.
- Greenberg, Jessica (2011), „On the Road to Normal: Negotiating Agency and State Sovereignty in Postsocialist Serbia“, *American Anthropologist* 113 (1): 88–100.
- Jansen, Stef (2005), *Antinacionalizam*, Beograd: XX vek.
- Mimica, Aljoša (prir.) (2002), *Druga Srbija – deset godina posle: 1992–2002*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Naumović, Slobodan (2009), *Upotreba tradicije u političkom i javnom životu Srbije na kraju XX i početkom XXI veka*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, „Filip Višnjić“.
- Naumović, Slobodan (2005), „The social origins and political uses of popular narratives on Serbian disunity“, *Filozofija i društvo* 26: 65–104.
- Pavićević, Đorđe (2011), *Pravda i politika: nasleđe i granice političke filozofije Džona Rolsa*, Beograd: Fabrika knjiga.
- Petrović, Tanja (2012), *YUROPA: jugoslovensko nasleđe i politike budućnosti u postjugoslovenskim društvima*, Beograd: Fabrika knjiga.
- Popov, Nebojša (prir.) (1996), *Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, Beograd: Republika.
- Radović, Srđan (2009), *Slike Evrope: Istraživanje predstava o Evropi i Srbiji na početku XXI veka*, Beograd: Etnografski institut.
- Ribić, Vladimir (2005), *Podeljena nacija: srpski nacionalizam i politički sukobi u Srbiji, 1990–2000*, Beograd: Srpski genealoški centar.
- Simić, Marina (2009), „'Exit to Europe': state, travel, popular music and 'normal life' in a Serbian town“, PhD dissertation in Social Anthropology, Manchester: School of Social Sciences, Faculty of Humanities, University of Manchester.
- Simić, Marina (2010), „Locating Cosmopolitanism: Practicing Popular Culture in Post-socialist Serbia“, *Der Donauraum* 50 (3–4): 345–363.
- Sladeček, Michal (2008), *Politička zajednica: koncepcija političke zajednice u liberalno-komunitarnom sporu*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, „Filip Višnjić“.
- Spasić, Ivana (2006), „Distinkcija na domaći način: diskursi statusnog diferenciranja u današnjoj Srbiji“, u Miloš Nemanjić i Ivana Spasić (prir.), *Nasleđe Pjera Burdijea. Pouke i nadahnuća*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka: 137–171.
- Volčič, Zala (2005), „The notion of 'the West' in the Serbian national imaginary“, *European Journal of Cultural Studies* 8 (2): 155–175.
- Živković, Marko (2011), *Serbian Dreambook. National Imaginary in the Time of Milošević*, Bloomington: Indiana University Press.

Ivana Spasić, Tamara Petrović

Variants of „Third Serbia“

Abstract

This paper examines different forms in which “Third Serbia” is being discursively constructed. This concept has recently been offered within the public arena as the alternative to the former division into “First” and “Second” Serbia. Although the name is the same, “Third Serbia” is not one but many. They all share an explicit call for overcoming cleavages and extremes, which are perceived as overdrawn, artificial, and/or removed from genuine concerns and interests of Serbian society. There is also a moral claim contained in this, since what is offered is presented as better and more correct than the previous dichotomy. The various facets of “Third Serbia”, their similarities and divergences, will be explored based on the analysis of a corpus of texts from daily and weekly press in which this signifier is found.

Key words Third Serbia, First Serbia, Second Serbia, symbolic divisions, social cleavages, discourse.